

Ільїна Н.В. Проблема формування образного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія: [зб. наук. праць / відп. ред. В.М. Синьов]. – Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. - №14. – С. 198-201.

УДК: 376.36

Ільїна Н.В.

Проблема формування образного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ

Онтогенетичні дослідження з проблеми розуміння і використання засобів вторинної образної номінації, в основі якої лежить механізм перенесення, показують, що дітям дошкільного віку доступне вживання ряду образних засобів: спочатку засвоюються прості форми образного мовлення, потім - стійкі поєднання слів, що володіють високим ступенем метафоризації [1].

У засвоєнні дітьми переносного значення виділяють три етапи. Перший етап - заміщення, Дитина намагається назвати незнайомий предмет або дати йому характеристику, виходячи зі свого запасу знань, спираючись на зовнішню схожість. Виділяють чотири групи номінацій заміщень: номінація - заміщення предмету, номінація - заміщення дії, номінація - заміщення ознаки предмету, номінація - заміщення ознаки дії. Другий етап становлення переносного значення - порівняння, яке є найбільш доступним і раніше інших актуалізується в мовленнєвому онтогенезі. Це образний засіб має особливе значення у формуванні мовної особистості дитини. Широкий спектр предметів і образів порівняння, багатющі можливості об'єктивування емоцій і уяви дозволяють розглядати даний мовний феномен як найбільш цінний для розвитку мислення. Порівняння з'являється в мовленні дитини до кінця другого року життя (1р.8мес.-1р.9міс.). Вона стикається з явищами в навколишньому світі, значення яких не знає. Спочатку освоюються найменування дій і предметів, потім властивостей і ознак. Дитина порівнює нове з відомим, добре знайомим. Характеристика властивості або ознаки дається дітьми через відношення до предмету. До трирічного віку діти часто супроводжують порівняння

звуконаслідуваннями. До трьох - чотирьох років збільшується частота вживання порівнянь, а до семирічного віку дитина опановує практично всіма видами цього мовного явища. Третій етап засвоєння переносного значення пов'язаний з появою в мовленні дітей уособлень. У цей час здійснюється перенесення з «живого» об'єкту на «неживий».

У мовленні дітей живі і неживі предмети знаходяться в семантичній єдності. У віці 2,5 - 3 років дитина не ділить навколишній світ на живе і неживе. У 4 - 5 років відбувається активне засвоєння правильних закінчень іменників – назв істот, тому в цьому віці спостерігається велика кількість помилок. До 6 - 7 років одушевляється мінімальна кількість предметів і явищ, поступово в дитячому мовленні межа між живим і неживими іменниками встановлюється відповідно до прийнятої в мові норми, а в 8 - 9 років починає втрачатися образне, персоніфіковане сприйняття світу.

Дослідники дитячого мовлення (Бестугана Ю.В., Голева І.М, Ігнат'єва Л.Д., Костючук Л.Я., Телія В.Н.) відзначають, що оволодіння фразеологізмами починається пізніше, ніж засвоєння інших образних мовних одиниць.

Для даного віку характерний зв'язок слів з конкретними образами, тому спочатку дошкільники засвоюють ті фразеологічні звороти, які пов'язані з конкретним образом, фразеологізми з яскраво вираженим метафоричним характером викликають у дітей особливі труднощі, і зовнішня форма таких виразів засвоюється значно раніше, ніж внутрішній зміст. До шести років відбувається активне засвоєння різних образних засобів мови, у тому числі і прислів'їв, які можуть бути джерелом фразеологізмів (23,46,119,168).

Розуміння метафори відбувається за умов її відповідності концептуальним значенням дітей, а також наявності відповідного контексту. Сприйняття образних засобів дітьми відображає хід пізнавальної діяльності людини: виявлення в навколишньому світі схожих речей, процесів, перенесення значення за схожістю з одного явища на інше; вираз емоцій, оцінки, суб'єктивного погляду на світ. При цьому важливу роль грають синтагматичні і

парадигматичні асоціації, які є найпростішим елементом пізнавального процесу. Розгляд цих питань повинен спиратися на знання закономірностей засвоєння дітьми значень слова, компонентів його семантичної структури: денотативного, конотативного, концептуального (понятійного), контекстуального. Компонентами значення слова дитина опановує поступово: спочатку встановлюється зв'язок між конкретним предметом і його позначенням. Для формування провідних (ядерних) ознак значень потрібний достатній об'єм ознак смислової периферії. Сформовані ядерні ознаки стимулюють і забезпечують процеси заміщення слів, які свідчать про поступовість формування складу значення. Чинником такого формування є інтуїтивне розмежування ядерних і периферійних ознак значень.

Аналіз літературних джерел з психології і психолінгвістики показує, що в дошкільному віці у дітей є передумови для засвоєння засобів образності, зокрема фразеологізмів.

Для того, щоб з'ясувати стан проблеми формування образного мовлення у практиці сучасної лінгводидактики, нами було проаналізовано чинні програми. Відповідно до концепції дошкільного виховання, що передбачає створення програм навчання і виховання дітей, на сьогодні в Україні існує декілька варіативних програм виховання і навчання дітей дошкільного віку. Оскільки дослідження обмежено старшим дошкільним віком, нами було проаналізовано зміст програмових завдань з дітьми старшої і підготовчої груп. Докладний аналіз чинних програм навчання і виховання в дошкільному закладі дозволив зафіксувати, що загалом програмові вимоги враховують такий напрям роботи, як формування образного мовлення. Передусім звертається увага на збагачення словника приказками, прислів'ями, образними виразами [4], багатозначними словами [3], художньо-поетичними виразами, порівняннями, фразеологічними зворотами, словами в переносному значенні [2].

У програмі «Малятко» сформульовано окремі завдання з розвитку образного мовлення. Підрозділ «У світі слів» має на меті ознайомлення вихованців з синонімами, антонімами, багатозначними словами; збагачення

мовлення епітетами, метафорами, порівняннями, приказками, прислів'ями, образними і фразеологічними виразами тощо. (4, с.185-186, 189-190.)

Визначено орієнтовні показники дітей на кінець року дошкільники повинні розрізняти та пояснювати багатозначні слова, знати і приказки, прислів'я, народні вирази, лічилки, загадки, вдало вживати їх у мовленні. (4, с.192, 208.)

У програмі «Дитина» визначено завдання щодо збагачення словника різними художньо-виражальними засобами, вказано окремі виразники образності, наведені їх приклади. У підрозділі «Ми розмовляємо» передбачено стимулювати використання у власних висловах дітей художньо-виражальних засобів тексту, а саме порівнянь, прислів'їв, епітетів. (3, с.153, 223.) Термін “образність” у програмі не вживається. Завдання з розвитку образного мовлення відсутні. У програмі сформульовано завдання з формування вміння дітей використовувати в активному самостійному мовленні художньо-виражальні слова.

Слід зазначити як один із чинників формування у дітей образного мовлення програмою «Дитина» окремі завдання з певних лексичних тем у підрозділі «Любій малечі – про цікаві речі». (3, с.158-163, 229-232.) В даних завданнях фольклорні твори використовуються для формування образного мовлення, а також виховання і ознайомлення з оточуючим середовищем. Це свідчить, що розвинуте образне мовлення необхідне не тільки як самоціль, а як засіб навчально-виховної діяльності.

На наш погляд, програма “Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку” найбільш повно, конкретно, докладно розкривають завдання з формування образного мовлення як у словниковій роботі, так і у процесі ознайомлення з художньою літературою.

У програмі виокремлено підрозділи “Словникова робота”, “Образне мовлення”, «Усна народна творчість». З-поміж основних принципів побудови програми автором виокремлено: принцип взаємозв'язку мислення, мови і мовлення, який передбачає практичне ознайомлення з багатозначністю слів,

синонімами; національна спрямованість розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови (поповнення словника українською лексикою: приказками, фразеологічними зворотами, образними виразами), принцип оцінки виразності мовлення (вміння помічати особливості літературної мови, тобто епітети, повтори, образні вирази тощо). (2, с.9-11.)

У програмі виокремлено розділ “Образне мовлення”, в якому найбільш повно, конкретно сформульовані завдання з розвитку образного мовлення. Позитивним є те, що у програмі визначено завдання з формування в дітей навичок вживання образних засобів, чітко визначено виразники образності, які повинні засвоїти діти. Окрім того, названо конкретні приклади виразників образності, які мають засвоїти діти в цей віковий період. Завдання з розвитку образного мовлення передбачають: активізувати вживання дітьми образних виразів, приказок фразеологічних зворотів, засвоєних у попередніх групах; продовжувати збагачувати словник новими художньо-поетичними виразами ; порівняннями; образними словосполученнями , продовжувати збагачувати та активізувати словник приказками, прислів'ями, фразеологічними зворотами (2, с.51-52, 62-63.)

Докладний аналіз чинних програм навчання і виховання в дошкільному закладі дозволив дійти висновку щодо наявності значних потенційних можливостей програмового матеріалу для розвитку образного мовлення у дітей відповідної вікової категорії.

Порівняно з дітьми баз мовленнєвої патології у більшості старших дошкільників із III рівнем загального недорозвинення мовлення не сформовані навички використання та розуміння образної лексики. У таких дітей конкретність мислення обмежує можливості розуміння змісту метафоричного виразу. Сприймаючи переносне значення слова, діти звужують його зміст.

У дітей із ЗНМ порушення розвитку лексики виявляються в більш пізньому формуванні лексичної системності, організації семантичних полів, якісній своєрідності цих процесів. Лалаєва Р. І. та Серебрякова Н. В. виділяють наступні особливості організації семантичних полів у дошкільників із ЗНМ:

випадковий, невмотивований характер асоціацій; трудність виділення ядра семантичного поля; обмежена кількість смислових зв'язків унаслідок малого об'єму семантичного поля.

Дослідники (Воробйова В.К., Лалаєва Р.І., Левіна Р.Є, Соботович Є.Ф. та ін.) вказують, що процес виділення ядра (центра) і периферії семантичного поля у дітей з мовленнєвою патологією значно затримується. Цей факт підтверджується тим, що у дітей 5-8 років із ЗНМ відбувається немовби паралельне збільшення синтагматичних і парадигматичних асоціацій, у той час як у дітей із нормальним мовленнєвим розвитком відзначається протилежна закономірність після 6 років: різке збільшення парадигматичних асоціацій і значне зменшення синтагматичних. А до 7 років у дітей із ЗНМ синтагматичні асоціації переважають над парадигматичними (у дітей з нормою навпаки).

В.К.Воробйова, вивчаючи структуру семантичних полів в мовленнєвій продукції учнів з нормальною і порушеною мовленнєвою діяльністю, встановлює, що у дітей з моторною алалією порушений не тільки процес вибору слів в умовах породження мовлення, але і в недостатньому ступені здійснюється процес динамічної структурації значень слів, тобто процес правильного угруповання словника при його засвоєнні.

Є.Ф. Соботовіч відзначає, що при ЗНМ провідним порушенням є труднощі оволодіння знаковою формою мови. У дітей в процесі породження мовленнєвого вислову можуть бути несформованими як операції відбору, так і операції комбінування, що приводить до порушенню мовного оформлення вислову.

Вивчаючи лексико-граматичні можливості дітей з недорозвиненням мовлення, Л.Ф.Спірова виявляє у них недостатній запас слів, обмеженість розуміння смислових зв'язків між ними, незнання семантики багатозначних слів. У більшості дітей даної категорії накопичуються лише окремі мовні операції і дії, не утворюючи системи.

У роботі Т.А. Песькішевої, присвяченій особливостям сприйняття і розуміння творів малих фольклорних жанрів дітьми старшого дошкільного віку

із ЗНМ, наголошується, що дошкільники даної категорії демонструють буквально тлумачення значення прислів'їв, нерозуміння прихованого значення образних виразів, особливості розуміння і вживання фраз з переносним значенням. Для них характерні труднощі у виборі слів для виразу своїх думок, у виборі істотних для опису предмету ознак, у вживанні абстрактних понять, в доказі своїх суджень.

Т.В.Захарова відзначає, що засвоєння дітьми образного ладу мови є фрагментарним, не складається здібність до аналізу відтінків значень, збагнення способів утворення засобів образної виразності і активного їх вживання у власному мовленні.

На думку В.Н. Єр'оміної у дітей із загальним недорозвиненням мовлення третього рівня довгий час не формується вміння вживати фразеологічні обороти у самотійному мовленні.

С.Н.Шаховська Досліджуючи словарний запас дітей з порушеною мовленнєвою діяльністю, автор підкреслює різну природу несформованості словника: від нерозуміння до утруднення повторення і неможливості самотійного вислову із вживанням синонімів, антонімів, узагальнюючої лексики. При цьому відмічається затримка у формуванні семантичних полів: дитина не відчуває різницю між ядром і периферією семантичного значення слова, утруднюється в адекватному використанні лексичних одиниць; у поясненні їх значення. У дітей спостерігаються труднощі при засвоєнні синтагматичних і парадигматичних зв'язків, виявляються заміни слів за значенням і звучанням, недоліки при засвоєнні абстрактної лексики, переносного сенсу. У ряді робіт опис утруднень мовленнєвого характеру доповнюється вказівками на специфічні особливості немовленнєвих процесів у дітей з порушеною мовленнєвою діяльністю. Дослідники відзначають зниження пізнавальної активності, уповільнення швидкості прийому і переробки інформації, зниження продуктивності запам'ятовування словесного матеріалу в порівнянні з наочним, відставанням словесно-логічного мислення, яке виявляється в недостатній сформованості операцій аналізу, синтезу,

узагальнення, порівняння (1).

Несформованість лексико-семантичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ негативно впливає на розвиток всієї мовленнєво-мисленнєвої діяльності, обмежує їх комунікативні потреби і пізнавальні можливості, перешкоджає оволодінню знаннями. У той же час в логопедичній роботі широко використовуються носії образності (казки, вірші, загадки, прислів'я, приказки), і не лише при корекції лексико-граматичної сторони мовлення, але і фонетико-фонематичної. Чи можна казати про повноцінне використання літературних творів, якщо для більшості дітей із ЗНМ важко зрозуміти їх зміст через наявність великої кількості образних висловів. Це обумовлює необхідність спеціального навчання даної категорії дітей образного мовлення. Ми вважаємо, що слід звернутися до формування образного мовлення не як до самоцілі, а як до створення відповідних умов корекційно-виховного процесу.

Список використаної література

1. Белобородова Е. В. Формирование образных средств языка у дошкольников с общим недоразвитием речи: дис. ... кандидата педагогических наук: 13.00.03 / Белобородова Елена Васильевна. - М., 2007, - 151с.
2. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку: Програма та методичні рекомендації/ Укл. А.М. Богуш. – Одеса: Маяк, 1999. – 88с.
3. Дитина. Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку./ Наук. Керівник О.В. Проскура. - К.: Освіта, 1993. -269с.
4. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку / За ред. З.П. Плохій. - К.: Педагогічна думка, 1999. - 288с.